

и право: взгляд в будущее // Вестник Верховного Суда СССР. № 4. 4. Пашков А.С. Договоры о труде в условиях многоукладной экономики // Государство и право. 1993. № 6. 5. Трудовое право Украины / под ред. Г.И. Чанышевой, Н.Б. Болотиной. Х., 1999. 6. Иванов С.А., Лившиц Р.З., Орловский Ю.П. Советское трудовое право: вопросы теории. М., 1978. 7. Мацюк А.Р. Трудовые правоотношения развитого социалистического общества. К., 1984. 8. Пашков А.С. Проект нового Трудового кодекса // Государство и право. 1995. № 3. 9. Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России: Учебник. М., 1999. 10. Процевський О. Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства України // Право України. 1999. № 6. 11. Жерняков В. Поняття примусової праці за законодавством України // Право України. 1997 № 10. 12. Андрушко В., Кондратьев Р. Співні моменти судової практики у світлі нового тлумачення поняття «примусової праці» // Право України. 1998. № 3. 13. Кульбашна О. Співвідношення понять «службовець» і «державний службовець» у законодавстві України // Право України. 1999. № 4. 14. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве. Х., 1996.

Надійшла до редколегії 06.03.2001

*А.Н.Ярмиш, канд. істор. наук,
доцент Маківського економіко-
гуманітарного ін-ту*

СУД ПРИСЯЖНИХ – ЦЕ ДІЙСНО СПРАВЕДИВИЙ СУД

Важливе місце у системі інститутів правової держави займає судочинство, засноване на демократичних принципах: законності, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності, забезпеченні доведеності вини, змагальності сторін та ін. Дійовим інструментом реалізації цих принципів є суд присяжних, який виник ще в античному світі і за нашого часу набув визнання в усіх розвинутих країнах.

Як відомо, Україна теж закріпила цей інститут у своєму Основному Законі. Однак ця конституційна норма породила чимало суперечок. Учасники дискусії нерідко займають діаметрально протилежні позиції: від беззастережного схвалення до категоричного заперечення суду присяжних. Розглянемо як приклад статтю В. Котляра «Суд присяжних не для України» [1, с. 72 – 73].

Як видно з назви, автор виступає проти самої ідеї введення цього інституту в судочинство України. Причина появи конституційної норми про суд присяжних йому вбачається в тому, що у розробці Основного Закону нібито брав участь американський юрист. На думку В. Котляра, суд присяжних не може бути об'єктивним, тому що присяжні «діють під впливом задуманих і здійснених комбінацій сторін – обвинувачення чи захисту», а своє рішення вони ґрунтують на суб'єктивних емоціях.

Як вважає автор, суд присяжних не можна визнати об'єктивним навіть у США і Великобританії, де «для судді важлива не стільки доля підсудного, скільки його, судді, лояльність щодо общини штату: проти присяжних виступати – означає виступати проти місцевої влади».

Більш-менш об'єктивним В. Котляр вважає суд шефенів, кожен з яких має однакове з суддею право в процесі. Однак автор пропонує взяти що св-

ропейську (або континентальну) систему лише за основу, бо наші шефени (народні засідателі) не мають юридичних знань і тому не можуть відповідати бажаному рівню правосуддя. Отож, робить висновок В. Котляр, ідеалом для України буде європейська судова система, яка процесуально визначає коло справ, що розглядає суддя одноосібно і які розглядає колегія професійних суддів.

Таким чином, автор взагалі відмовляє народу України в праві брати участь у судочинстві, що передбачено Конституцією. При цьому він посиляється на «правові традиції» України, закликає не проводити судову реформу «з чужого голосу». Намагаючись обґрунтувати свою позицію, довести «театрально-емоційний» характер суду присяжних, В. Котляр часто перекручує або помилково тлумачить факти (наприклад, відому справу Віри Засулич та ін.), де вина підсудних нібито була «очевидна». Видно, іноді треба пояснювати і юристу, що вина підсудного не завжди очевидна, що між діянням та його шкідливим результатом необхідно виявити причинно-наслідковий зв'язок. А зробити це часто дуже складно.

Аргументуючи свою позицію, В. Котляр не зупиняється і перед підміною понять, прямим приниженням високого авторитету суду присяжних. Він порівнює цей суд з шаріатським судом, «котрий ухвалює вирок лише за своїм переконанням, а не за цивілізованим законом».

Не представивши, таким чином, жодного серйозного аргументу проти суду присяжних, автор робить загальний висновок: «Це не правосуддя ... Лише закон визначає вину ... Його ж можна застосувати на глибоких знаннях, а не на емоціях купки присяжних» [1, с. 73].

На жаль, В. Котляр має чимало прибічників. Особливо прикро те, що проти суду присяжних виступають і ті, хто за своїм службовим обов'язком повинні захищати цей інститут, а не підривати норми Конституції. Ми маємо на увазі заступника Голови Верховного Суду України, Голову судової колегії з кримінальних справ В.Т. Маляренка.

Як і В. Котляр, він перекручує історію, трактує її «на свій лад», заявляючи, що суд присяжних виник у Російській імперії «на хвилі значних соціально-політичних струсів. Саме це певною мірою і пояснює більш популістський, ніж професійний характер питання про суд присяжних» [2].

Якось незручно роз'яснювати опоненту дуже високого рангу, що такі масштабні явища, як судова реформа 1864 р., не можуть бути наслідком чиєїсь волі або «струсів», а зумовлені глибинними об'єктивними процесами. Ця реформа безпосередньо зв'язана зі скасуванням кріпацтва у 1861 р. Капіталізм, що розвивався в Росії, маючи потребу у вільному ринку праці, повинен був надавати найманому робітнику також певні гарантії особистої незалежності, захист від поліцейської влади, яка раніше поєднувала в собі слідство, обвинувачення і покарання. На зміну інквізиційному прийшов змагальний і гласний процес, де питання про вину підсудного вирішували обрані за жеребом присяжні. Суди присяжних, які діяли в Україні більш як півстоліття, цілком довели свою життєвість та ефективність.

Наступний аргумент, який висуває В. Маляренко проти суду присяжних, він називає «психологічним». Колегія присяжних нібито більш суб'єктивна,

ніж професійний суд. На відміну від професійних суддів звичайні громадяни, на думку В. Маляренка, емоційно ставляться до всього, що діється, а сприйняття ними судових справ «відвічно знаходиться під тиском соціальних процесів у суспільстві».

Що стосується «тиску соціальних процесів», то тут не заперечиш. Це – давно відомий соціальний закон. Незрозумимим є інше: чому з-під дії цього закону шановний опонент виводить професійних суддів? Якою непорушною бронєю вони прикриті? А ось якою: «Холоднокровність та об'єктивність ..., принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону автоматично виключає можливість будь-якого впливу соціальних, економічних та інших факторів» [2].

Дивна логіка! Будь-якій неупередженій людині зрозуміло, що усякий принцип ніколи не виступає в чистому вигляді, а, проходячи через життєві реалії, відоміюється і навіть перекручується. Невже заступнику Голови Верховного Суду невідомо, що наш суддівський корпус далеко не бездоганний, що наші судді підкоряються не тільки закону?

Звернемося до фактів. У липні 1997 р. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики і судово-правової реформи готував подання на безстрокове обрання 442 суддів усіх рівнів, строк повноважень яких минав 28 червня 1997 р. До Комітету надійшло дуже багато скарг від громадян з проханням не рекомендувати на посаду тих чи інших суддів. Було прийнято рішення не рекомендувати 29 суддів. За словами голови Комітету В. Стретовича, це число могло бути значно більшим. Особливо низький рівень показали сільські районні судді. «Виникли ситуації, – заявив В. Стретович, – коли треба було не рекомендувати обох суддів сільського району, однак у такому разі правосуддя в районі могло припинитися, тому довелося йти на компроміс» [3].

Звернемося також до документів Вищої Ради юстиції. Розпочавши свою роботу 31 березня 1998 р., вона до 1 січня 1999 р. розібрала 18 рекомендацій кваліфікаційних комісій про призначення на посаду судді арбітражного суду уперше. Рада погодилася з рекомендаціями комісії тільки відносно 12 кандидатів [4].

Що стосується «гарантій незалежності суддів», які нібито забезпечені нашою державою, то В. Маляренко сам переконливо спростовує свої власні доводи, коли занадто довго міркує про проблему «незалежності судової влади в контексті її фінансування через органи виконавчої влади», про низьку заробітну плату суддів, нестачу елементарного канцелярського приладдя та ін.

Правда, при цьому шановний опонент приходить до дивного висновку: «платити за роботу суду присяжних просто немає чим», тому «при таких обставинах для простої людини потрапити до складу такого суду буде не «почесним обов'язком», а «вимушеною необхідністю», що неодмінно відібіється на стані правосуддя».

Що на це можна відповісти? Грошей сьогодні не вистачає і на більш нагальні потреби. Їх не буде вистачати й завтра, і через рік, і через 10 років. І якщо так міркувати, у нас ніколи не буде суду присяжних.

В. Малярєнко вказує також на «юридичну неграмотність» присяжних. Ще раз підкреслимо, що, по-перше, присяжні не формулюють судовий вирок. Це робить професійний суддя на підставі вердикту присяжних і закону. По-друге, нинішні народні засідателі, які беруть участь у розгляді кримінальних справ, також не є професіоналами. Чому ж вони задовольняють суддів і прокурорів? Чи не тому, що покiрно погоджуються з усіма рішеннями, які гогують судді?

І по-третє, хіба судді не допускають помилок і прямих порушень закону? На думку Голови Верховного Суду України В. Бойка, неправильне застосування законодавства при розгляді та вирішенні справ свідчить про недостатню юридичну підготовку суддів, які допускають суттєві помилки, зокрема, у кваліфікації злочинів. Чисельність таких помилок видно з результатів касаційного і наочного розгляду справ. У 1998 р. вироки судів змінено з перекваліфікацією дій засуджених близько 1,7 тис. осіб (третина від загального числа змінених вироків). Поширеними також є випадки, коли судові колеги і навіть президії обласних судів допускають істотні порушення закону. Мають місце серйозні недоліки в організації і проведенні судового розгляду справ: поверхове вивчення справ судьями, несвочасне повідомлення учасників процесу про день і час судового засідання, незабезпечення виклику і допиту свідків, необґрунтоване перенесення розгляду справ, тривалі (по декілька тижнів і навіть місяців) перерви [5, с. 7 – 8].

Лякає Р. Малярєнка також розробка механізму лiї суду присяжних, порядку відбору кандидатів та ін. «Якщо ж здійснювати певний відбір, – вважає він, – то вже н. можна казати, що суд присяжних об'єктивний і незалежний».

Дивна заява! Адже відбір кандидатів для того й здійснюють, щоб у колегію присяжних не потрапили люди, які з тих чи інших причин не можуть бути членами цього суду.

Наведемо, нарешті, останній, «найсильніший» аргумент В. Малярєнка проти суду присяжних: «Яскравим прикладом передчасного уведення системи суду присяжних є практика функціонування такої системи в Росії».

Що ж, розглянемо, як діє суд присяжних в Росії, тим більше, що досвід цієї країни у даній галузі багато в чому повчальний і для України. Перший судовий процес за участю присяжних відбувся тут у 1993 р. Підбиваючи підсумки п'ятирічної діяльності цього інституту, ряд російських вчених, політиків та журналістів виступили з різкою критикою на його адресу і запропонували взагалі виключити його з судочинства. Головний їх аргумент полягає в тому, що суд присяжних – це необ'єктивний суд, що він виносить дуже багато виправдальних вироків. Вони посилаються, зокрема, на досвід Саратовської області, де суд присяжних виправдав з 1993 р. 57 чоловік. Причому динаміка тут така: у 1993 р. не виправдано жодного підсудного, у 1994 р. таких було 75% від загального числа виправданих в обласному суді, у 1995 р. – 83 %, у 1996 р. – 91 %, а у 1997 р. – усі 100 % виправданих обласним судом [6].

Таку ж тенденцію має і статистика в цілому по Російській Федерації. У 1997 р. частка виправдальних вироків у судах присяжних складала 22,9 %, за першу половину 1998 р. – 20,1 %. Аналізуючи цю статистику, один з супротивників суду присяжних робить висновок: «Суд народу» обернувся «судом

вулиці»... Рішення, які приймаються присяжними, часто ґрунтуються не на законі та професійному юридичному аналізі всіх обставин справи, а на обивательські-емоційній оцінці театральні збудованих виступів сторін» [7].

Найбільш сумним є те, що автором цього висновку виступає заступник начальника департаменту Міністерства юстиції Росії. Він пояснює сам факт введення цього інституту в Росії ... політичними міркуваннями: «Дуже хотілося показати, які ми демократи. До речі, цими ж мотивами керувалися і наші предки» [3].

Якщо уважно і об'єктивно проаналізувати аргументи супротивників суду присяжних, можна легко виявити в них явні суперечності. На перший погляд, наведені нами цифри виправдальних вироків у судах присяжних здаються дуже великими. Але тільки на перший погляд. Так, вони набагато вищі, ніж у сьогоденних російських «безприсяжних» судах (усього 0,5%). Але, як відзначає відомий російський юрист професор О. Ларін, такого ж порядку показники зафіксовані в судовій статистиці Росії і сучасних зарубіжних країн. Він робить справедливий висновок: «це не та різниця, якої слід соромитися» [8].

Сильні аргументи на захист суду присяжних висуває також відомий російський юрист і журналіст, головний редактор журналу «Закон» Ю. Феофанов. «Виникає питання, – розмірковує він, – а чи доказано було обвинувачення перед лицем неупереджених і необізнаних у праві 12 громадян? Припустимо, з точки зору слідства – доказано. Але є ще одне питання, яке вирішують присяжні: зловмисно здійснила людина злочин, чи під гиском таких обставин, які її виправдовують? Закон відніс вирішення цього питання на совість недосвідчених у юриспруденції громадян. Вони і діють відповідно до цього закону» [9].

Відстоюючи суд присяжних, Ю. Феофанов аргументовано відзначає, що прокурор апоріорі вбачає у підсудному закоренілого злочинця, а неупереджені громадяни – співгромадянина, який обвинувачується прокуратурою. Але для того ж і заснували суд присяжних, підкреслює він, щоб знищити «презумпцію винуватості», на якій до цього часу ґрунтується вся наша так звана «правохоронна» система.

Цілком очевидно, продовжує Ю. Феофанов, що основна суперечність судочинства з присяжними полягає в тому, що до демократичної форми суду пристебнули наскрізь інквізиційне слідство. Вибух тут був неминучий. Прокурор з абияк скомпонованим обвинуваченням неминуче програє адвокату, завдання якого лише в тому, щоб розвінчати обвинувачення. Але ж саме у цьому сенс змагального процесу. Так, за адвокатом більш вигідні аргументи заперечення, але за прокурором – величезний механізм державного розшуку! Так що «змагання» проходить на рівних. А те, що у більшості випадків програє обвинувачення, – не вина захисту. І тим більше не вина обвинуваченого. І ще тим більше – не вина присяжних.

Автор робить обґрунтований висновок про те, що суду присяжних у Росії, по суті, немає: «Не можна вважати експеримент у дев'яти регіонах на рівні обласної інстанції затвердженням нової форми судочинства ... Сам цей експеримент з головою видає російську владу: вона і не хотіла «суду вулиці»,

вона його боялася. Як до цього часу боїться ідеї парламентаризму, свободи слова, пріоритету прав людини. Суд присяжних – це ж апофеоз і кінцева мета державної демократії, коли сваволі влади протистоїть воля народу» [9].

Оцінюючи російський експеримент з судом присяжних як надто суперечний, не слід, однак, піддаватися емоціям. Треба прислухатися до думки серйозних вчених, до їх виважених аргументів. Як справедливо відзначає професор О. Ларін, суперечності між обвинувачення і захистом завжди були, є й будуть. Але до їх розв'язання на законній основі веде не скасування прогресивних, гуманних норм Конституції, а удосконалення слідчої роботи, підвищення культури судового розгляду [8].

Таким чином, досвід Росії, пов'язаний із судом присяжних, незважаючи на ряд негативних моментів, ні в якому разі не закреслює саму ідею даного інституту. Цей досвід дуже корисний і для України. Необхідно старанно вивчити його, як і досвід інших країн, розробити й прийняти Закон про суд присяжних і негайно створити ці суди. Їх відсутність у сьогоднішній Україні порушує одне з найважливіших прав громадян – право безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя.

Суд присяжних – це дійсно справедливий суд. Його відродження в Україні дозволить перебороти конформізм суддів, забезпечити їх незалежність від виконавчої влади, наповнити реальним змістом закріплені Конституцією України демократичні принципи судочинства.

Крім цих основних задач, суд присяжних об'єктивно буде вирішувати й інші: сприяти підвищенню політичної та громадянської активності населення, зростанню його культури, самосвідомості та ін. Усе це разом дозволить прискорити прямування України до правової держави.

Список літератури: 1. Котляр В. Суд присяжних – не для України // *Право України*. 1998. №9. 2. Суд присяжных – новая надежда или проблема? // *Голос Украины*. 1999. 20 янв. 3. Судья бессрочный ... // *Голос Украины*. 1997. 22 июля. 4. Евдокимов В. Кому доверяют судейскую мантию? // *Голос Украины*. 1999. 14 янв. 5. Бойко В. Стан здійснення в Україні правосуддя в 1998 р. та завдання по удосконаленню організації роботи судів // *Право України*. 1999. № 6. 6. Кислов А. Присяжные оправдатель // *Известия*. 1998. 15 окт. 7. Зыков В. Суд присяжных не гарантирует законность // *Известия*. 1998. 31. окт. 8. Ларин А. Суд присяжных – это подлинное правосудие // *Известия*. 1998. 5 лек. 9. Феофанов Ю. А чего же мы ждали от суда присяжных? // *Известия*. 1998. 15 окт.

Надійшла до редакції 08.08.2001

*О.В. Синьов, викладач
Нац ун-ту внутр. справ*

КУЛЬТУРНІ ПРАВА І СВОБОДИ ГРОМАДЯН ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТУПКУ

У науці адміністративного права об'єктом правопорушення прийнято вважати суспільні відносини, яким правопорушення заподіює певну шкоду [1]. Стаття 1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП) [2] визначає коло суспільних відносин, які перебувають під охороною зако-